

Творчі сходинок педагогів Волині Історія України

УДК 37.091.32:94(477)

Л. І. Мочкіна,

методист відділу гуманітарних дисциплін ВШПО;

Л. П. Коровицька,

вчитель-методист, учитель історії ЗОШ І–ІІІ ст. № 4 м. Ківерці Волинської області

Українська історична думка XIX століття*

Конспект уроку, 9 клас

Матеріал дає можливість ознайомити учнів із розвитком вітчизняної історичної думки в XIX ст.; розкриває важливість історичних праць, товариств, навчальних закладів у формуванні національної свідомості; розвиває навички аналізу документів, відеозаписів, написання есе, тез, складання таблиць, колажів; виховує прагнення до об'єктивності оцінних суджень, патріотичні почуття. Рекомендовано для вчителів історії, учнів при підготовці до уроку, тематичного оцінювання, олімпіад, ЗНО.

Ключові слова: українська нація, українська історична думка, етапи національного відродження, дослідження, історики.

Mochkina L. I., Korovytska L. P. Ukrainian Historical Thought of the 19th Century.

The material gives an opportunity to acquaint students with the development of historical thought during the nineteenth century; reveals the importance of historical works, associations, educational institutions in the creation of national consciousness; develops skills analysis of documents, videos, essays, theses, tabulation, collages; raises a desire for objective assessments, patriotic feelings. The paper is recommended for teachers of History and students in preparation for the lesson, thematic evaluation, competitions, testing.

Key words: Ukrainian nation, Ukrainian historical thought, stages of national revival, researches, historians.

Мета: ознайомити учнів із розвитком історичної думки в XIX столітті та внеском її видатних представників у цей процес; розкрити важливість історичних досліджень, праць, товариств, навчальних закладів у формуванні національної свідомості; розвивати вміння критично мислити, аналізувати, робити висновки; писати тези, есе; працювати з презентаціями, документами, біографіями, відеозаписами, складати таблиці; виховувати в учнів шанобливе ставлення до української нації, діячів історичної науки, патріотизм.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: Струкевич О. К. Історія України : підручн. для 9 класу загальноосвіт. навч. закл. – К. : Грамота, 2009. – 288 с.; документи; презентація «Українська історична думка XIX ст.»; проектор; портрети; матеріали для колажів; відеозапис лемківських пісень у виконанні Христини Соловій «Горе, долов ходжу» та «Полетів би-м на край світа».

Основні терміни і поняття: «Польський проект», староукраїнство, етнос, нація, соборність, слов'янофільство, панславизм, «Російський проект».

Основні дати і події: 1805 р. – відкриття Харківського університету; 1822 р. – Д. Бантиш-Каменський видає «Історію Малої Росії»; 1834 р. – відкриття університету Св. Володимира у Києві; 1843 р. – засновано Київську тимчасову комісію для розгляду давніх актів; 1846 р. – видання у Москві Осипом Бодянським «Історії Русі»; 1852 р. – створено Київський центральний архів; 1873 р. – в Києві засновано Історичне товариство Нестора-Літописця; 1892 р. – час заснування Наукового товариства імені Т. Шевченка; 1894 р. – кафедру історії України у Львівському університеті очолив М. Грушевський.

Епіграф уроку: «...Що ми? ... Чиї сини? яких батьків? Ким? за що закуті?» (Т. Шевченко).

Хід уроку

I. Організаційний момент

Учитель оголошує учням тему й основні завдання уроку.

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Учитель. XIX століття для України стало періодом відродження національної свідомості, пробудження української інтелігенції, формування української нації.

Пригадаймо, що таке етнос, нація, держава? (Відповіді учнів).

Розповідь учителя.

Український народ, розділений між двома імперіями – Російською і Австро-Угорською, – потерпав від їхнього гніту. Представники греко-католицького духовенства на західноукраїнських землях (І. Таврійський, І. Снігурський, І. Терлецький та ін.) провадили значну культурно-просвітницьку, наукову роботу, і згодом їхні праці прислужилися відродженню української нації, її політичному та історичному думанню.

Інтелектуальна еліта Лівобережжя за період, що минув із часу знищення Російською імперією Запорозької Січі, ліквідації усіх українських інститутів управління, була майже повністю зрусифікована.

III. Вивчення нового матеріалу

Вчитель просить записати тему, епіграф, план уроку.

План

1. Шляхи мобілізації української нації.
2. Історичні дослідження XIX століття: основні положення.
3. Наукові установи, товариства та розвиток української історичної думки.

* Додатки – на CD номера.

Учитель. Двом учням класу було дано випереджувальне завдання – ознайомитися з матеріалом і створити карикатуру та агітаційний плакат. Вони перед вами і в кінці уроку спробуємо дати відповідь на запитання: чому їх автори вирішили саме так показати своє ставлення до історичної думки XIX століття? На які верстви населення була розрахована така форма агітації?

За один урок ми не зможемо повністю розглянути цю складну, але цікаву тему. Спробуємо зробити наголос на деякі основні аспекти і зацікавити вас до подальшої дослідницько-пошукової роботи.

1. Шляхи мобілізації української нації.

Розповідь учителя. За допомогою презентації «Формування української історичної думки XIX століття» розглянемо сьгоднішній матеріал і поетапно складемо таблицю історичних праць. Для подальшої роботи використаємо додаток 1.

Додатки із джерелами є роздруковані на парті кожної групи.

Робота учнів у групах – протягом 10 хвилин.

Учитель роздає картки із завданнями для роботи в групах:

1. Як сучасники відображали становище поневоленого українського народу?
2. Які прогнози можна побачити в їхніх думках?
3. Що, на ваш погляд, можна було зробити українцям для відновлення національної свідомості та звільнення з-під влади агресорів?

Підсумувавши роботу учнів у групах, учитель продовжує розповідь:

Наприкінці XVIII – на початку XIX століть представники «старого українства» – нащадки козацької старшини – першими поставили українське питання на порядок денний суспільно-політичного життя. Аби довести законність своїх привілеїв, вони звертались до історичних джерел. Народна думка так говорила про них: «заради користі, заради чинів вони відреклись від рідних братів».

Ставлення до західних українців було не кращим, ніж до східних. Польські націоналістичні кола виношували ідею відновлення Речі Посполитої у кордонах 1772 року, куди б, відповідно, входили й західноукраїнські землі, – «Польський проект». При цьому поляки повністю ігнорували бажання чи небажання українців.

Учитель запитує учнів: Пригадаймо, яким було XIX століття для соціально-економічних відносин? (Відповіді: розпад аграрно-ремісничого й утворення індивідуального суспільства, впровадження ринкових засад, поширення освіти, ріст міського населення).

Розповідь учителя. Ішов процес модернізації – процес якісних змін у суспільстві, у тому числі у свідомості людей. Саме «нове українство» стало творцем плану перетворення українського етносу в націю, а Малоросії та Галицької Русі – в Україну. На думку чеського вченого Мирослава Гроха, національний проект утілюється в життя в три етапи.

Перший – **академічний**. Учені й аматори збирають матеріал, який відображає минуле і сучасне життя нації. Розпочавшись наприкінці XVIII століття, він не припинявся протягом XIX.

Учні заповнюють таблицю (додаток 2).

Найважливішим літературним твором кінця XVIII століття є «Енеїда» Котляревського (1798 р.). Це стало початком нової української літератури.

У 1822 р. побачила світ перша узагальнююча праця з історії України Д. Бантиша-Каменського «История

Малой России», де він розглядає українські землі як окреме економічне, географічне, політичне утворення. Але через декілька років автор, піддавшись ситуації, переходить із позицій автономізму до вірнопідданства. В основу історичного процесу він покладає персональний момент, а народним масам відводить другорядну роль.

Найвизначнішим трактатом цього періоду є «Історія Русі», яку Олександр Оглоблин назвав «Декларацією прав української нації... Вічною книгою України». Видана вона була у 1846 р. Осипом Бодяньським.

Особа: Осип Бодяньський (1808–1877 рр.) – історик, фольклорист. Закінчив Московський університет. Автор праць з історії України «Про погляди відносно походження Русі» (1835 р.) «Про час виникнення слов'янських письмен» (1855 р.). Відстоював самобутність української мови. Ця праця заклала традицію розглядати козацтво та його гетьманів як основну силу української історії, починаючи з XVI століття.

У 1842–1843 рр. вийшла друком п'ятитомна «Історія України» Миколи Маркевича, який широко використовував відомості з козацьких літописів XVII–XVIII століть. У праці рішуче відстоюється позиція, що історія України незалежна від історії Росії.

Почуттям любові до своєї народності, до її духовної спадщини з часів героїчної минувшини перейнято перше видання ліричних народних пісень «Малоросійські пісні», випущене М. Максимовичем у 1827 р. Передмова М. Максимовича звучить як літературний маніфест, вона була прапором, на якому було написано чарівне для тих часів слово «Народність».

Учень зачитує і характеризує джерело (додаток 3).

Особа: Михайло Максимович (1804–1873 рр.) – історик, мореплавець, фольклорист, етнограф, письменник. Закінчив Московський університет. У 1834–1835 рр. був першим ректором Київського університету, згодом – декан філософського факультету. Історичні праці вченого стосуються Київської Русі, козачини, гайдамацького руху, археології. Збірки: «Українські народні пісні» (1834 р.), «Дні та місяці українського селянина» (1856 р.). Автор віршованого перекладу «Слова о полку Ігоревім».

Поступово дослідники переходили від простого записування до все глибшого наукового аналізу народних творів і все більше переконувались у праві українців на вільне і гідне життя.

Учитель пропонує учням відчути себе представником академічного етапу і прослухати лемківську пісню «Горе, долов ходжу» у виконанні Христини Соловій, проаналізувати її: зміст, хто, коли міг виконувати, особисті враження. (Відповіді учнів).

Учитель. Українознавче спрямування досліджень посилювалося під впливом діяльності та програми Кирило-Мефодіївського братства, яке прагнуло показати світові героїчне минуле українського народу і його культури.

У Львові діяло літературне угруповання «Руська трійця», яке стало ініціатором та організатором широкої народознавчої роботи.

Слов'янофільство відіграло помітну роль у національному самоусвідомленні українців. Воно переростає в середині XIX століття на панславизм як прояв різних концепцій слов'янської єдності, пошук моделі національного розвитку, а подекуди й національного виживання.

Другим етапом визвольного руху і встановлення вітчизняної історичної думки є **культурницький**. Його представники за допомогою художніх образів почали творити узагальнений образ України та української людини.

Використовуючи презентацію, учні продовжують заповнювати таблицю.

Спільність етнографічних рис, історичного шляху привела представників визвольного руху до третього етапу – **політичного**. Однодумців гуртувала ідея соборності – об'єднання в одне державне ціле всіх земель, які заселяє конкретна нація на суцільній території.

Соборність не обмежується ідеєю збирання етнічних земель у рамках національної держави, а передбачає також духовну консолідацію всього населення країни, єдність усіх її громадян, незалежно від їхньої національності. Українська соборницька концепція базується на міцних історичних, релігійних, правових і теоретичних засадах.

Учитель роздає групам картки із завданням.

Завдання для роботи в групах:

1. Поясніть, як історична думка впливає на визвольний рух народу.

2. Як ви вважаєте, які теми стали головними у дослідженнях істориків XIX століття?

Відповіді учнів на друге питання записують на дошці.

2. Історичні дослідження XIX століття: основні положення, історична думка.

Центрами історичних досліджень стають, перш за все, університети (Харківський, Київський, Львівський).

Одним із перших почав вивчати історію народу, закликаючи пам'ятати своє коріння, М. І. Костомаров. Його перу належать праці «Богдан Хмельницький і повернення Південної Русі до Росії» (1857 рік); «Гетьманство Виговського» (1861 рік); «Гетьманство Юрія Хмельницького» (1869 рік); «Мазепа» (1882 рік) та інші. Автор відстоює право українського народу на вільний національний розвиток, стає на захист мови, культури, самобутності.

Вагомий внесок у формування історичної думки XIX століття зробив О. М. Лазаревський, опублікувавши більш як 400 праць з історії України. У «Людях старої Малоросії» (1882–1888 рр.), «Нарисах із побуту Малоросії у XVIII ст.» (1871–1876 рр.); «Нарисах малоросійських фамілій» (1875–1876 рр.) автор уперше порушив питання міграційних процесів та ролі феодално-кріпосницьких відносин.

Володимир Антонович зніщював створення Київської школи істориків, яка ретельно вивчала архіви, документи доби козацтва, історії окремих міст: «Дослідження про козацтво» (1863 р.), «Київ – його доля і значення» (1882 р.).

Першою жінкою, що дістала вчений ступінь почесного доктора історії від Харківського університету, стала Олександра Єфименко. Вона широко досліджувала історію селянства, одна із перших створила синтетичний курс історії України – «Історія українського народу», що містить дослідження та виклад історичної думки, пошуки відповіді, хто такі українці, з найдавніших часів до середини XIX століття.

Література

1. Гусев В. І. Історія України : навч. посібн. / В. І. Гусев, Ю. В. Калінцев, С. В. Кульчицький ; за ред. С. В. Кульчицького. – К. : Вища шк., 2003. – 431 с.
2. Кульчицький С. В. Історія України : довідник для абітурієнтів та учнів загальноосвітніх навчальних закладів / С. В. Кульчицький, Ю. А. Мицик, В. С. Власов. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 528 с.
3. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна : навч. посібн. – Львів : ЗУКР, 2012. – 332 с.
4. Струкевич О. К. Історія України : підручн. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К. : Грамота, 2009. – 288 с.
5. Турченко Ф. Г. Історія України : підручн. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ф. Г. Турченко, В. М. Мароко. – К. : Генеза, 2009. – 352 с.

Завдання для роботи учнів у групах.

Вчитель пропонує створити колаж (додаток 4). Перед вами – прізвища визначних істориків XIX століття та назви праць. Поєднайте праці й авторів.

Підвівши підсумок виконаної роботи, учитель продовжує розповідь.

3. Наукові установи, товариства та розвиток української історичної думки.

Розвиткові історичної думки в Україні сприяла діяльність ряду наукових установ, товариств, комісій, друкованих органів. Серед них чільне місце займає Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, що був заснований за активної участі членів «Київської громади» і діяв у 1873–1876 роках у Києві.

Не менш важливим було значення історико-етнографічного журналу «Киевская старина» (1882–1906 рр.). Тут чітко звучала історична думка щодо походження українців, їх історії, культури.

Історичне товариство Нестора Літописця, засноване у Києві в 1873 році, діяло при Київському університеті. Йому належить видання більш як 20 книг з історії України, нумізматики, історії права.

У Західній Україні при Львівському, Чернівецькому університетах діяли товариства, історико-філософські секції, археологічні, етнографічні, статистичні та інші комісії. Про їх діяльність дізнаємося на наступних уроках.

IV. Закріплення вивченого матеріалу

Запитання і завдання для учнів

1. Обґрунтуйте або спростуйте точку зору Мирослава Гроха, щодо трьох етапів національного відродження.

2. Доведіть, що за допомогою історичних досліджень історичної думки XIX століття ми можемо знайти відповіді на питання Тараса Шевченка, озвучені на початку уроку.

3. Які навчальні заклади, товариства стали центрами формування наукової історичної думки?

4. Проаналізуйте наш колаж та агітаційний плакат.

Учитель підводить підсумки уроку, оцінює відповіді учнів, коментує оцінки.

V. Домашнє завдання

1. Завершити заповнення таблички.

2. Написати есе «Українська історична думка XIX століття».

Рекомендації щодо написання есе:

1. Вивчити необхідний теоретичний матеріал.

2. З'ясувати для себе особливості теми.

3. Подумати, у чому може полягати актуальність заявленої теми.

4. Скласти тезовий план, сформулювати думки та ідеї.

Вимоги до есе:

1. Есе повинно сприйматися як єдине ціле.

2. Есе не повинно містити нічого зайвого, лише ту інформацію, яка необхідна для розкриття вашої позиції, ідеї.

3. Кожен абзац есе має нести лише одну основну думку.

4. Есе повинне містити переконливі аргументи, заявленої позиції з проблеми, що висвітлюється.